

Vědecké instituce ve vyspělých státech

Think Tanks Across Nations. Edited by Diana Stone, Andrew Denham, Mark Garnett. 1st ed. Manchester: Manchester University Press, 1998, 234 stran, ISBN 0-7190-5054-5.

Pojem „think tanks“ se v poslední době stal již tak známým a často používaným, že se u nás již ani nepřekládá. Přesto je vhodné alespoň přibližně jej definovat, i když krátká definice nemůže plně vystihnout šíři jeho významu.

Jde v podstatě o název zahrnující kategorii vědeckých institucí, pro něž se kdysi používal výraz „mozkový trust“ nebo vědecký ústav či instituce. Jde tedy zřejmě o souhrnný termín pro vědecké instituce v oblasti společenských věd, především politologie, mezinárodních vztahů, sociologie a ekonomie. Nejsou zde zahrnuty vědecké ústavy vědecko-technického zaměření, i když existují určité vzájemné vazby nebo alespoň ovlivňování společenskovedních disciplín vědecko-technickými poznatky a objevy a obráceně. V souhrnu tedy jde o instituce, zabývající se hlavně základním výzkumem.

V současné době představují uvedené instituce i významné činitele v politickém životě především vyspělých států. Kromě vlivu na ideové klima, politiku a způsob vlády napříč národy a státy se těší i značné pozornosti sdělovacích prostředků a zpětně je do určité míry i ovlivňují. Existuje jen velmi málo studií o jejich vývoji v jednotlivých státech a srovnávací práce dosud nebyly k dispozici. Recenzovaná publikace je tedy prvním vážným pokusem o vyplnění této mezery. Stává se proto nezbytným vodítkem v problematice vývoje relevantních vědeckých institucí pro všechny zájemce o politický a do značné míry i ekonomický vývoj ke konci tisíciletí.

Autoři recenzované knihy celkově dělí vědecké instituce (nepoužíváme-li výše zmíněný anglický termín) na tři hlavní skupiny:

- 1) soukromé ústavy nabízející svou produkci zájemcům na ekonomické bázi;
- 2) ústavy částečně úkolované a využívané, a proto i financované politickými a vládními orgány a organizacemi;
- 3) instituce, jejichž úkolem je působit výhradně ve prospěch vládních orgánů a jež jsou k tomuto účelu přímo zřizovány a financovány.

Není těžké pochopit, že čím nezávislejší jsou takové instituce, tím objektivnější a v podstatě i hodnotnější je jejich produkce. V případě závislých institucí totiž vždy existuje určitá pravděpodobnost, že se stanou „advokáty“ svých zakladatelů a sponzorů i přes všechnu snahu o objektivitu a vědeckou pravdivost. Tento aspekt se objevuje – i když ne vždy v plné otevřenosti – v mnoha kapitolách recenzované knihy.

Kromě zobecňujícího úvodu a výstižného závěru publikace obsahuje deset kapitol věnovaných vývoji a přehledu vědeckých institucí výše uvedeného typu ve vybraných státech. Nejde tedy o studii encyklopedického charakteru. Zabývá se státy, které dosáhly určitého vysokého stupně vyspělosti a mohou se prokázat dlouhodobějším rozvojem vědeckého myšlení, jehož výsledkem je určitý uznávaný vliv na společenský vývoj a politiku, v řadě případů přesahující hranice vlastního státu nebo regionu.

Jednotlivé kapitoly recenzované knihy se zabývají výše uvedenou problematikou ve Velké Británii, ve Francii, v Itálii, v Německu, ve Spojených státech amerických, v Kanadě, v Austrálii, v Malajsii, v Japonsku a v Rusku. Proti tomuto výběru lze namítnout, že je příliš selektivní a že existuje řada dalších zemí, jejichž vědecká produkce je pozoruhodná, jako je např. Švédsko, Švýcarsko, ale i Rakousko a v poslední době též Izrael a Brazílie. Výrazně se vyvíjí vědecký potenciál Indie. Publikace v podstatě ignoruje celou postkomunistickou střední Evropu, ačkoli vědecké instituce těchto států postupně získá-

vají význam i prestiž. K tomu je však třeba dodat, že příliš velké rozšiřování publikace by se projevilo nežádoucím nárůstem rozsahu a oslabením celkové přehlednosti.

Jednotlivé kapitoly recenzované publikace zpracovali renomovaní vědečtí pracovníci většinou z univerzit a vědeckých ústavů, zpravidla občané příslušných států. Výjimku tvoří kapitola věnovaná Rusku, kterou zpracoval dr. Mark Sandle, profesor ruské a sovětské historie na De Montfort University. Přestože jde o významného odborníka v uvedené oblasti, který se věnuje sovětské a ruské problematice již desítky let, vnucuje se myšlenka, zda by nebylo vhodnější, kdyby autorem této kapitoly byl insider.

I když největší rozvoj vědeckých institucí nastal až po skončení druhé světové války, jejich předchůdkyně existovaly již v 19. století, a to především v hlavních anglosaských zemích – v USA a ve Velké Británii –, ale rovněž ve Francii a v Německu. Naopak v jiných státech vznikaly téměř paralelně s jejich bouřlivým vývojem v posledních desetiletích, jako je tomu např. v Malajsii, v jednom z tzv. asijských tygrů.

Rozsahem, šířkou záběru a vědeckou výkonností těchto institucí vynikají především USA, kde v současné době existuje kolem 1 200 vědeckých ústavů a institucí různého typu, z nichž některé (např. Rand Corporation) si získaly světovou pověst. Lze říci, že jak počet tamních institucí, tak i jejich vědecká kapacita jsou větší než v Evropě jako celku. Projevuje se zde výrazný trend stále většího vlivu na politiku Spojených států a stále užší symbiózy mezi vládními a vědeckými institucemi. Přitom finanční zabezpečení posledně jmenovaných je zpravidla daleko lepší, než je tomu v ostatních popisovaných státech. V USA přitom převládají instituce nadačního, popřípadě univerzitního typu. To lze v podstatě aplikovat i na Velkou Británii, i když v daleko skromnějším rozsahu.

Poněkud jiná je situace ve Francii, kde se největší vliv přisuzuje tzv. kabinetům při jednotlivých rezortech nebo klubům vzniklým ad hoc podle vývoje určité problematiky a naléhavosti řešení důležitých problémů. Kromě toho zde existuje řada velkých vědeckých institucí, spjatých s různými oblastmi veřejného života a ekonomiky.

V Německu jsou uvedené instituce buď přímo v „režii“ spolkové vlády, nebo vlád jednotlivých spolkových zemí. Řada z nich má charakter stranický, blízký největším tradičním politickým stranám, jako je CDU/CSU, SPD, popřípadě FDP.

Určitou obdobu tohoto systému lze nalézt i v Itálii, byť se zvláštnostmi, vyplývajícími z charakteru vládního systému, společenského prostředí i mentality.

Pokud jde o Kanadu a o Austrálii, vědecké instituce zde vznikly poněkud později a jejich největší růst probíhal v 70. a 80. letech 20. století. V obou státech nesl do značné míry znaky bývalé mateřské země – Velké Británie –, i když později převládly americké vlivy, což je zvláště patrné v případě Kanady.

Za jednu z nejzajímavějších lze pro českého čtenáře považovat kapitolu věnovanou Malajsii, a to především proto, že tato země je u nás poměrně málo známa. Existuje zde nejen velmi úzký vztah mezi vědeckými institucemi a vládou, ale celková situace v oblasti vědeckého výzkumu je ovlivňována i čínskou a indickou složkou obyvatelstva. Kromě toho tamní vědecké myšlení ovlivňuje rovněž zásada respektování tzv. asijských hodnot, které jsou často stavěny do protikladu se západními hodnotami. Navíc je v tomto státě patrný velmi silný vliv islámu. Přesto však lze konstatovat, že rozvoj vědeckých institucí je velmi intenzivní a jde ruku v ruce s bouřlivým vývojem ekonomiky státu. Ani ten se však nevyhnul dopadům ekonomické krize, která nezůstala bez vlivu na nutnost určité korekce činnosti vědeckých institucí země.

Vliv zmíněných asijských hodnot není zanedbatelný ani v činnosti japonských vědeckých institucí. Český čtenář zpravidla vnímá Japonsko jako velmi technicky vyspělou zemi, která je na prvních místech ve světě v oblasti vědecko-technického výzkumu a vysoce výkonné výroby, jakož i silného kapitálového vlivu na burzách i v přímých investicích bez ohledu na hranice států. Méně si již uvědomuje rozdílnost mentality a společenského života, jakož i názorů na budoucí možný vývoj společnosti. I v tomto státě platí zásada úz-

ké spojitosti a blízkých vztahů mezi vědeckými institucemi a vládou, která je často nejen jejich zákazníkem, ale i zakladatelem a sponzorem. V posledních dvou desetiletích se i zde stává stále populárnějším americký systém. Není ovšem možné počítat s tím, že by Japonsko přes noc změnilo svůj dosavadní systém nebo zákonodárství, které jej usměrňuje. V každém případě však impozantní „seznam“ japonských vědeckých institucí svědčí o tom, že již dnes je významnou součástí světového vědeckého dění.

Poněkud překvapující je absence zvláštní kapitoly o Korejské republice, která zaznamenala ohromný rozvoj hlavně v 80. letech. Její pokrok by rovněž nebyl myslitelný bez vědeckého výzkumu, i když ten měl zejména vědecko-technický, méně však společenský charakter. Přestože i Korejskou republiku značně postihla asijská finančně-ekonomická krize druhé poloviny 90. let, zůstává tento stát jedním ze skupiny tzv. asijských tygrů a ani jeho vědecký potenciál není zanedbatelný.

Recenzovaná publikace přináší rovněž dost podrobné pojednání o vědeckých institucích v Rusku, a to v návaznosti na vývoj v bývalém Sovětském svazu. Tato kapitola zahrnuje v podstatě čtyři časová a vývojová období: první – tzv. poststalinské – poznamenané Chruščovovým reformním úsilím od roku 1956 do roku 1967; dále období konsolidace a utužení režimu v letech 1967–1982; postbrežněvovské období, které vyústilo až do gorbáčovovské perestrojky, v letech 1982–1991; současné období rozpačitého budování demokracie po rozpadu Sovětského svazu. Kniha v podstatě posuzuje vývoj vědeckých institucí v souvislosti s politickou situací v příslušném období a jejich vzájemné spojitosti. Tato kapitola je českým vědeckým pracovníkům bližší v tom, že mnozí z nich uvedené etapy vývoje nepřímo prožívali a byli i ve víceméně těsném styku s vědeckými institucemi bývalého Sovětského svazu.

Autor vcelku správně posuzuje řídicí vliv sovětského stranického a státního vedení na činnost vědeckých institucí především v oblasti společenských věd, který je až do roku 1991 nutil produkovat výstupy v duchu teorie marxismu-leninismu. Přitom se v práci těch vědeckých institucí, které se zabývaly mezinárodními vztahy, projevil realismus vyplývající z dané mezinárodní situace a z předvídatelných perspektiv jejího vývoje. Totéž platilo i o výzkumu v oblasti ekonomiky a vnějších ekonomických vztahů. Znamenalo to ovšem i určité kolize s čistou marxistickou teorií a není náhodou, že se v řadě vědecko-technických institucí vyskytoval i určitý počet disidentů nespokojených se stávající situací i s vnitřními poměry. Jasně se to projevilo zejména v období částečného uvolnění v rámci perestrojky. Vývoj po roce 1991 vyznívá v uvedené kapitole z pochopitelných důvodů velmi neurčitě. Je zde však vyjádřeno přesvědčení, že činnost vědeckých institucí v Rusku po období tápání a ekonomické nejistoty bude nepochybně hrát důležitou úlohu v ovlivňování a posilování rodící se demokracie. Tato teze však není v recenzované knize doprovázena žádným rozbohem ani vytyčením možného směřování vědecké činnosti v souladu se společenskými změnami, které v současném Rusku probíhají.

Celkově má uvedená publikace převážně popisný charakter. Konstatuje fakta, aniž by je hlouběji hodnotila v širších celospolečenských souvislostech. Pokud by v ní čtenář hledal impulzy pro další směřování vědecké činnosti nebo inspirativní myšlení ke zvládnutí současného celosvětového chaosu, pak by jeho hledání zůstalo málo úspěšné.

Čtenář však najde v publikaci přehled vědeckých institucí, který nebyl dosud tak komplexně publikován, a to u menších států vcelku úplný, u Spojených států výběrový. V posledním případě to není ani jinak možné, protože podrobný přehled více než 1 200 vědeckých institucí s jejich charakteristikami by sám vystačil na celou knihu.

Překvapuje však skutečnost, že většina „think tanks“ jsou instituce poměrně malé co do počtu pracovníků, a to jak vědeckých, tak i pomocných. Většinou jde pouze o desítky, málokdy o stovky pracovníků. Velké ústavy jsou spíše výjimkou. Absolutní výjimkou je pak francouzská instituce CNRS se svými 31 000 pracovníky, rozdělenými přibližně do 1 500 výzkumných středisek a laboratoří, odpovědných za většinu francouzského vědeckého výzkumu a udržujících mj. i úzké vztahy se státními či polostátními firmami, jako

je např. Electricité de France, Rhône-Poulenc nebo Matra. Další velké ústavy podobného charakteru existují i v Itálii.

Téměř u všech vědeckých institucí jsou v příslušných tabulkách uvedeny i finanční ukazatele. Jejich srovnání a závěry o produktivitě těchto institucí si však pozorný čtenář musí vyvodit sám, ale s výhradou, že finančně-ekonomická kritéria nejsou vždy rozhodující pro posouzení významu jejich činnosti a produktivity. Přitom v publikaci však sotva najde nějaká souhrnná kritéria pro přípravu a nábor schopných vědeckých pracovníků.

V každém případě je však recenzovaná publikace potvrzením trendu stále většího významu vědeckovýzkumné práce, projevujícího se nejen jejím vlastním obsahem, kvalitou a výsledky, ale i zvýšením jejího vlivu na proces politického rozhodování s uvážením specifických zvláštností v různých státech a regionech. V tomto smyslu však hrozí nebezpečí, že se vědecké instituce stanou pouhými služebníky vládnoucí moci. Spíše je třeba dosáhnout toho, aby byla zajištěna akceptace jejich objektivních výsledků a hlavně jejich využití v řídicí praxi. Nepůjde přitom o kvantitu, ale především o kvalitu dosažených výsledků. To by mělo být hlavním kritériem hodnocení. A závěry publikace k tomuto poznatku nepřimo směřují.

Po formální stránce je recenzovaná kniha přehledně uspořádána, opatřena soupisem pramenů ke každé „teritoriální“ kapitole a výstižným zobecňujícím úvodem i závěrem. Jako velmi užitečný je možné hodnotit též přehled zkratk názvů vědeckých institucí, který umožňuje lepší orientaci v jejich systému a zkrácení textu o časté opakování jejich plných názvů.

Recenzovaná publikace by měla být samozřejmou součástí každé vědecké knihovny a prospět hlavně vědeckým pracovníkům, kteří již působí nebo usilují o mezinárodní spolupráci ve svém nebo v příbuzných vědeckých oborech. Současně však vyvolává i potřebu neustálého doplňování podle vývoje v různých oblastech světa, měnící se struktury a priorit vědeckého výzkumu nebo vzniku nových institucí mj. i v těch státech či regionech, které její autoři nepovažovali za nutné do svého přehledu zahrnout.

Milan Štembera